

Polske landarbejdere på Djursland

Af Irene Hellvik, museumsinspektør, cand.mag., Dansk Landbrugsmuseum

Antonina Grigel, mejeripige på Katholm gods kom til Danmark i 1891 fra den russiske del af Polen. Det samme gjaldt daglejer Jacob Robak, som dette år boede og arbejdede på "Højbjerg". Begge oplysninger stammer fra folketællingslisten fra 1901 fra Ålsø sogn. De to er efter al sandsynlighed de allerførste polske landarbejdere på Djursland, og de var ikke sæsonarbejdere, som deres landsmænd, der kom i årene fremover. 21. juni 1892 kom de næste polakker til Djursland, nærmere bestemt til et fæstekontor i Randers, hvorfra de blev sendt ud til de større gårde på egen.

Grenaa Folketidende skrev den 5. juli 1892: *"at der Torsdag den 21. til Randers var kommet--- en Snes polske Mandfolk, 4 Kvinder og en lille Dreng"*, og at der dagen efter var kommet 18 mandlige og kvindelige polske arbejdere. Senere den 27. juli uddyber avisen historien om polakkerne: *"En Del polske Arbejdere er i de sidste Dage ankommen til Grenaa Egnen og er blevne fordelte på Gårdene Benzon, Christiansminde og Stensmark. Det er mest Kvinder i Alderen fra 20 Aar. De er elendig pjaltet klædt og gjør i det hele et tarveligt Indtryk. Deres Ganer lader heller ikke til at være forvænte. Det meddeles saaledes, at paa en af Gaardene skal Polakkerne være slemme ved Roerne, i hvilke de arbejder. De spiser hver anden."*

De første

Det var et fæstekontor i Randers, der stod bag de første polske sæsonarbejdere i det østjyske. Preisler og Leicht, var fæstemænd på kontoret og de havde selv været i Polen og organiseret ansættelseskontrakter og rejsen for de polske landarbejdere. Det havde ikke været uden problemer, for allerede ved ankomsten til København mente halvdelen af polakkerne, at de var blevet bedraget. Hr. Preisler tog derfor videre til Randers med den del af gruppen, der ville fortsætte rejsen til Djursland. Politiet i København ville dog ikke vide af de polakker, der var ladet tilbage og sendte dem efterfølgende med toget til Randers, så de ankom dagen efter.

Man ved intet om deres kontraktmæssige forhold, løn, bolig, arbejdsperiode eller lignende, sandsynligvis arbejdede de under tyendeloven. I alt fald kom der et retsligt efterspil i december 1892, hvilket blandt andet kan ses i forligsmæglingsprotokollen i Hammelev og Enslev sogne, hvor der var en sag om to polske tjenestefolk, der var rejst fra Stensmark uden lovlig grund. Der blev ikke opnået forlig, og sagen gik videre til retten. Behandlingen i sagsforløbet viser, at polakkerne blev retsligt behandlet som tyende.

Hvervekontoret i Randers var som sagt en postgang tidligere ude end den senere meget mere organiserede form for import af arbejdskraft fra Polen. Men specielt godt klædt på til opgaven, var de ikke. Foruden retssagen, som de dog ikke var direkte involveret i, var der andre sager blandt andet, at de heller ikke havde fået udstedt opholdsbøger til polakkerne, som der ellers var krav om i lovgivningen.

Lidt om tyende

Tyende var en fællesbetegnelse for personer, der stod i et underordnet forhold til andre. De arbejdede som arbejdsmænd og medhjælpere hos en håndværksmester eller som tjenestepiger, kuske, kokkepiger og karle på landet.

Deres ansættelsesvilkår blev reguleret ved *Tyendeloven af 10. maj 1854*, som var baseret på gammeldags principper - selv efter den tids forhold. For eksempel havde arbejdsgiveren, "husbonden", ret til at afstraffe sit tyende med prygl. En anden forhadet bestemmelse i tyendeloven var kravet om, at alle tyendefolk skulle have en skudsmålboek. Blev den væk, kunne det medføre straf. I skudsmålboegen skulle husbond gøre rede for tyendets ansættelse. Tyendet havde pligt til at melde sig hos myndighederne, når de fik ny plads. Hvis tyendet løb fra pladsen i utide, gav det problemer senere. For var bogen ikke udfyldt af bonden, signalerede det ustabil arbejdskraft.

Tyende havde ikke stemmeret og dermed politiske rettigheder.

I 1907 blev Tyende- og Landarbejderforbundet oprettet. Indtil da havde der ikke været fagforeninger for disse samfundsgrupper. Stemmeret kom først med Grundlovsændringen i 1915, og først i 1921 ophævede man tyendeloven. Den blev i stedet erstattet af *Medhjælperloven af 6. maj 1921*.

Lidt om kontrol med indvandrerne

For at lette den politimæssige kontrol med indvandrerne blev det i Lov om *Tilsyn med Fremmede og Rejsende* fra 1875 bestemt, at der skulle udstedes opholdsbøger til udlændinge, når de kom til landet. Ved flytning til og fra en kommune skulle indehaveren af opholdsbogen have den stemplet hos de lokale politimyndigheder.

Opholdsbøgerne fungerede som et kontrolredskab, der gjorde det muligt for myndighederne at følge indvandrerens færden og derved spore og i nogle tilfælde udvise uønskede personer.

Hvorfor kom de?

Det begyndte som en mindre folkevandring i sidste halvdel af 1800-tallet. Det polske landbrug var gennem generationer blevet delt op i mindre og mindre enheder, og familierne havde ofte ikke jord nok til at brødføde sig selv. Fattigdommen tvang derfor mange polske bønder til udlandet for at tjene til livets opretholdelse. Landet eller rettere sagt de polsktalende områder var på alle måder dybt forarmede, og de polske landarbejdere havde i årtier oparbejdet en tradition for at rejse til udlandet som sæsonarbejdere, primært til Frankrig, Belgien, Holland, Schweiz, Tyskland, Bøhmen og Ungarn, og senere også til Danmark. Mellem 5-600.000 polakker rejste udenlands hvert år. Sammenlignet med andre europæiske lande, så har sæsonvandringen til Danmark altid været af et forholdsvis begrænset omfang. Faktisk kom det højeste antal sæsonarbejdere fra Polen til Danmark kun op på omkring 12-13.000, i 1914, det år, hvor indvandringen var på det højeste.

Sukkerroerne og ikke mindst etableringen af sukkerfabrikkerne var afgørende for indvandringen til Danmark omkring 1900. 13. december 1873 begyndte den første produktion af raffineret sukker fra sukkerroer af dansk avl fra Sukkerkogeriet i Odense. I januar 1874 kom fabrikken i Holeby på Lolland til. Siden kom andre virksomheder som tørveindustri og teglværker samt et voksende behov for ekstra arbejdskraft på de større gårde.

Lidt om sukkerforarbejdningen i Danmark

I 1873 indviedes den første danske sukkerfabrik eller Sukkerkogeriet, som den kaldtes, i Odense. Året efter, i 1874 stod "Sukkerfabrikken Lolland" i Holeby klar. Fra 1880 havde begge fabrikker samme ejer, idet A/S De Danske Sukkerfabrikker, etableret af C.F. Tietgen, opkøbte konkurrenten på Lolland.

Indtil 1873 var al forarbejdning af sukker sket på basis af sukkerrør og raffinering af samme på De Danske Vestindiske øer. Men inspireret af sukkerroedyrkingen i Tyskland etableredes nærmest samtidig på Fyn og Lolland sukkerroemarkeder og fabrikker. Arbejdskraften var danske landarbejdere samt sæsonarbejdere fra Sverige. Først i 1893 kom de første polske landarbejdere til Lolland-Falster.

Hvorfra kom de?

Udvandringen kom fra tre hovedområder i Polen, der på dette tidspunkt i princippet ikke eksisterede som selvstændig stat. Siden 1795 havde Polen end ikke været med på det europæiske landkort, og først efter 1. verdenskrig, den 11. november 1918, genvandt landet sin selvstændighed.

I denne periode udvandrede omkring 4 millioner polakker ud af en befolkning på 20 millioner. Årsagen var hovedsagelig fattigdom samt en generel undertrykkelse af sprog og kultur fra besættelsesmagtens side. Den tyske besatte del klarede sig økonomisk bedst. Der var mindre industriel udvikling blandt andet kulførekomsterne i Schlesien. I tilknytning til landbruget var der etableret bryggerier, sukkerfabrikker, møllerier og produktion af landbrugsmaskiner. Mange polakker blev i dette område tvangsudskrevet til arbejde i miner og i andre industrivirksomheder. Man gjorde meget for at gøre dem tyske. I det russiske område var der en del tekstilindustri, mens landbrugsområdet var tilbagestående. Der var en hårdhændet undertrykkelse og politik for at gøre polakkerne russiske. Galizien var besat af Østrig-Ungarn og var det mest tilbagestående område med store godser og fæstebondesystem. Der blev udstykket jord til selvejere, men jordlodderne var så små, at bønderne reelt ikke kunne brødføde en familie.

Bølge på bølge

Det blev 1. verdenskrig, der kom til at ændre situationen for sæsonarbejderne. Mange var allerede på vej hjem efter en lang sæson, da grænsen til Polen blev lukket. Det skete i forbindelse med slaget om Warszawa, der begyndte i midten af oktober 1914. Nogle blev i Danmark, fordi de ikke var kommet af sted endnu, andre kom tilbage efter de havde opholdt sig i en kort periode i nogle tyske flygtningelejre. Ved 1. verdenskrigs afslutning havde omkring 3.500 polakker slået sig permanent ned i Danmark. De fortsatte som landarbejdere eller med at arbejde i industrierne, og opsparingen brugte de, til blandt andet at købe en mindre landbrugsejendom, så de med tiden fik fod under eget bord.

Lige efter 2. verdenskrig kom en del polske krigsfanger og tvangsarbejdere som tyskerne havde ført til Danmark. Senere, i 1968, kom der politiske uroligheder i Polen som medførte, at fortrinsvis jøder men også katolikker, benyttede anledningen til at "afhoppe".

I 1981-83 var der militær undtagelsestilstand med politisk forfølgelse samt økonomisk og social elendighed til følge. Dette bragte endnu en bølge af polsk indvandring til Danmark.

Indvandringen i tal 1893-1929:

1893	400
1896	600
1901	2.600
1907	6.647
1910	10.419
1914	12.452
1929	52

Faktisk kom der allerede i 1920 et polsk påbud om at landarbejdere skulle blive i eget land. Polen havde selv brug for folk til at opbygge landet.

Netop på grund af 1. verdenskrig blev man i Danmark nødt til at udvide arbejdet i *Landsudvalget for Anskaffelsen af Arbejdskraft*, og der blev oprettet et permanent kontor i København. De problemer, der skulle løses var, hvordan man skulle sikre sig arbejdskraft i de kommende år, og hvad der skulle ske med de sæsonarbejdere, der opholdt sig i landet ved krigens udbrud. Landsudvalget fremsatte det forslag, at arbejdsgiverne skulle beholde de polske arbejdere vinteren over mod, at de forpligtede sig til at blive den efterfølgende. Under overvintringen skulle de have husly, kartofler, mælk, lys og varme samt aflønnes med mindst 10 kr. om måneden.

Aufsehe

Systemet med sæsonarbejdere fra Polen var helt fra begyndelsen, når man ser bort fra episoden i Randers, meget organiseret. Systemet stammede fra Tyskland, hvor man fra midten af 1800-tallet havde anvendt polske mellemænd til at ordne alle de praktiske forhold i forbindelse med polske landarbejdere. Funktionen blev kaldt "*Aufseher*", hvilket svarer til en slags opsynsmand. Ordet blev aldrig fordansket. Den typiske aufseher var en mand, tysktalende polak eller polsktalende tysker, der selv hentede arbejdere i Polen og bragte dem til en arbejdsgiver i et andet land. Han ledede arbejdet, udbetalte lønninger, og i nogle tilfælde drev han eller hans kone en lille butik specielt rettet mod de polske sæsonarbejdere. I det hele taget var Aufseheren den eneste, arbejderne havde kontakt med – idet han var den eneste, de kunne tale med. At Aufseheren også skulle kunne tale tysk, var en selvfølge, da han i sagens natur også kommunikerede med de danske arbejdsgivere, der i de fleste tilfælde kunne tale tysk. I enkelte tilfælde var der også kvindelige Aufsehere, men der var ikke almindeligt.

Aufsehersystemet var måske praktisk i begyndelsen, men i det lange løb var det ikke et system, der fungerede særlig godt. Alt for ofte opstod der økonomisk misbrug af pigerne, og systemet kom til at overleve sig selv som årene gik, og pigerne skabte selv de kontakter, der var nødvendige. Det var primært på Lolland-Falster, man benyttede Aufsehersystem, der eksisterede frem til 1908.

Leveforhold

På Lolland-Falster boede polakkerne ikke på selve gårdene, som andre landarbejdere, men i barakker, huse, udhuse og gårdlænger. Ofte slog flere gårdejere sig sammen og samlede polakkerne i fælleshuse. Der blev enten bygget nye huse eller eksisterende boliger blev ombygget til at være polakkaserner efter tysk forbillede. Det var nødvendigt at gøre noget ekstraordinært, da der alene den første sæson i 1893 skulle skaffes plads til 400 piger.

Andre steder i landet blev polakkerne indlogeret i eksisterende landarbejderboliger, der hørte til de store gårde, eller der blev bygget særskilte boliger i tilknytning til de store virksomheder som eksempelvis på Pindstrup Mosebrug.

Kvinder og mænd kunne godt blive anbragt i samme hus – noget, der normalt var helt utænkeligt både i Danmark og Polen. Polakkerne klagede da også. Forholdene kunne være meget ringe – fugtige, halm i dynerne, ingen ordentlige køkken- og vaskefaciliteter og flere steder måtte polakkerne også dele sengen med andre.

Arbejdstiden var fra klokken 5 morgen til 19 om aftenen med pauser til frokost, middag og eftermiddag. Maden bestod som regel af kartofler og overskuddet fra smør og mælkeproduktionen – skummetmælken, som ellers kun blev anvendt til grisene. Heldigvis var der også mange danske bønder, der sørgede ordentligt for de polske arbejdere.

Daglønnen var ikke stor og noget lavere end de danske lønninger. En dagløn for mænd var i 1906 1,50 kr. for kvinder 1,15 kr. Under høstarbejdet steg lønnen til henholdsvis 2 kr. og 1,50 kr.

Polakloven

Leve-, arbejds- og lønforholdene var under al kritik, og kritikken kom specielt fra katolske præster, landboforeningerne og socialdemokratiet. Og så, i 1908 kom *Lov nr. 229 af 21. august 1908 om anvendelse af udenlandsk arbejdskraft*, i dagligtale kaldet *Polakloven*.

Polakloven gik ud på at forbedre forholdene for alle udenlandske arbejdere i Danmark. Det fremgår tydeligt af de forskellige paragraffer, at det også er en sikring af arbejderne. Blandt andet blev det lovpligtigt, at arbejdsgiveren skulle tegne syge- og ulykkesforsikring til deres medarbejdere og i det hele taget sørge for lægehjælp, hvis der opstod behov for det, også selv om de kun arbejdede som sæsonarbejdere. Desuden skulle der indgås skriftlige arbejdskontrakter, så landarbejderne var sikret arbejde indenfor de aftalte rammer. Der skulle føres afregningsbog – en kontrol af lønudbetalinger, så der også var sikring af lønforholdene. En tillægslov i 1912 om ligeløn mellem danske og udenlandske landarbejdere slog dog først igennem i 1920. Boligforholdene beskrives meget nøje. Blandt andet, at flere personer ikke må dele seng, at rummene skulle være tørre og sunde, og at der skulle være vinduer, der kunne åbnes. Der måtte ikke bo kvinder og mænd i samme rum, og der skulle være separate soveværelser til ægtepar.

Polakloven havde været nogle år undervejs, og det er blandt på baggrund af nogle kedelige sager på Djursland, at den fik den ordlyd, som den fik. En af sagerne var en klage, en katolsk præst havde modtaget omkring polakkernes boligforhold på godset Benzönhøj ved Gjerrild. Peter Sabroe holdt en tale på et politisk møde i Grenaa den 9. juli 1905 og citeres efterfølgende om boligforholdene: *"... polakkerne boede sammenstuvet i en staldbygning, hvor der ikke var nogen adskillelse mellem mænd og kvinder"*. Offentligheden var blevet opmærksom på forholdene, og der blev efterfølgende holdt øje med godset, og det endte i løbet af sommeren med, at godsejeren forbød uvedkommende at tale med *"hans"* polakker, og al færdsel på de private veje omkring godset blev forbudt, også for godsets egne ansatte.

Senere blev opmærksomheden rettet mod Katholm gods ved Grenå. En artikel i *"Demokraten"* den 26. oktober 1906 beskriver i detaljerede vendinger de dårlige forhold på Katholm gods:

"3/4 Mil syd for Grenaa, tæt ved Kattegattet, ligger Herregaarden "Katholm" omgivet af dejlige Skove og Kanaler. Vi havde forleden Lejligheden til at bese disse Svinestier (polakkernes boliger). Et Kvarters Gang fra "Katholm" ved Høberg, ligger den saakaldte "Pittergaard", ... Hvis man har et Kælderrum, hvor alt Skrammel kastes ind, hvor Spindelvæv

dækker alle Kroge og man saa i denne Kælder stillede Kasser med Halm, saa vilde man have et Værelse som det, der bydes Polakkerne paa "Katholm".

Da vi træder ind i det første Rum, staar vi stille og udbryder: Men bor her da virkelig mennesker?" efter en lang og malende beskrivelse af de mildest talt elendige forhold, slutter artiklen med en moralsk opsang til myndighederne: "Alt ser svinsk og uhyggeligt ud, og det er ufatteligt, at Sundhedskommissionen og Autoriteterne kan lade saadan noget passere. Er der nogen Steder, hvor Utøj, Sygdom og anden Elendighed kan trives, saa er det i de Huse, Brødrene Nymann byder deres Slaver".

Pressen, offentligheden og politikkerne lagde mange kræfter i at beskrive forholdene på de djurslandske godser, der altså i sidste ende var medvirkende til en lov for polakkerne – og for den sags skyld alle de andre udenlandske landarbejdere.

Polakker i Pindstrup

Efter 1. verdenskrig var der efterhånden så mange polakker på Djursland, at man kunne kalde det for en lille koloni. I Pindstrup og omegn var der omkring 70 fastboende polakker. De fleste havde arbejde på mosebruget, men der var også nogle, der købte mindre ejendomme med eget landbrug.

De polakker, der arbejdede ved mosebruget, boede i nogle simple arbejderboliger opført i træ. Husene blev kaldt *de røde huse, barakkerne eller dukkehusene* og lå tæt på den katolske kirke i Ringsø. Det var ejeren af mosebruget, la Cour, der havde bekostet boligerne. Ligeledes var la Cour medvirkende til, at kirken blev opført, idet han gav polakkerne en byggegrund og materialer til byggeriet. Selv bidrog de med arbejdskraft, og der var blevet samlet en anelig sum sammen til inventar og udstyr.

De oprindelige polske familier i Pindstrup området er: Sliwa, Babis, Sulek, Kot, Czaja, Hass og Mielec. Efterkommerne af disse familier bor stadig i Pindstrup og omegn.

Polakker i Grenå

I Grenå og omegn var de polske landarbejdere ansat på de større gårde som eksempelvis Katholm og Benzonsvej. Indenfor industrien var der arbejde i mosebruget i Stenvad, ved kalkbruddene ved Kirial, Aagaard og Trustrup samt på Grenaa Dampvæveri. Typisk for de polske arbejdere på Djursland var, at de ikke var sæsonansat i samme udstrækning som deres landsmænd på Lolland-Falster og, at de oftest rejste til Danmark via Flensborg.

I 1897 blev der oprettet et kontor i Århus, som havde til opgave at sørge for indførsel og ansættelsesforhold for fremmed arbejdskraft. En af dem, der stod bag dette kontor var proprietær Hviid fra Christiansminde, Enslev ved Grenå.

Vi kan følge nogle af de første polakker på Djursland fra materialet i Lokalarkiverne, og på trods af, at materialet er mangelfuldt, giver det alligevel et lille indtryk af situationen fra slutningen af 1900-tallet og frem til efter 1 verdenskrig.

- 1893 – Hammelev sogns meldingsbog. Til Stensmark kom fem polakker.
- 1895 – Katholm, pasjournal. Opholdsbogen viser, at der var fire polakker fra april til november.
- 1895 – Opholdsbog for gården "Braidablik" ved Ålsrode. En polak blev ansat i november og ikke som sæsonarbejder.
- 1899 – 30 polakker ankommer til Kirial og Aagaard Kalkbrud.
- 1901 – folketællingen:
 - § Enslev sogn: En familie, Joseph og Marie Buzak og tre børn. Han har ansættelse som arbejdsmand. Familien er tilflyttet fra russisk Polen i 1899.
 - § Ålsø sogn: Familien Wawrzyn. Manden er røgter på Katholm og indflyttet i 1899.
 - § Katarina Dymbinka og et barn. Hun er ansat som mejeripige på Katholm.
 - § Marie Levinsky, dansk gift med Peter Jensen. De har to børn. Jens Peter arbejder i kalkbruddet. De blev gift i 1896.

Fra 1904-5 har der også været et aufsehesystem på Djursland i forbindelse med ansættelsen af arbejdere i kalkbruddene ved Trustrup. Det skete på grund af en arbejdskonflikt, hvor man i stedet for danskere, ansatte udenlandsk arbejdskraft for at fortsætte driften. Der mentes at have været 34 mand, en kvinde og en aufsehe. Aufseheren hed Johan Pasciak og var født i Galizien. I 1979 døde han i Ryomgård. Han kom til Trustrup Kalk- og Teglværk i 1905 og arbejdede de næste 11 år på kalkværket. I 1913 giftede han sig med Katharina Malina, som også kom fra Galizien. I 1910 bosatte de sig på Fannerupgård i Kolindsund, og senere slog de sig ned i Pindstrup.

Fra 1905 og mange år frem kom driften på Katholm gods til at basere sig på polsk arbejdskraft. Det var det år, hvor godset fik nye forpagtere, Carl og Martin Nymann. I forpagtningskontrakten (tinglyst d. 9. januar 1905) står, at godsejeren var forpligtiget til: ...*"at lade indrette, eventuelt opføre, et Hus til polske Tyende i Højbjerg – enten i den saakaldte Petergaard eller på det Sted, hvor den ligger."* Gården i Højbjerg blev ganske rigtigt indrettet som polakbolig, og blev i dagligdagen omtalt som *"Pittergård"*. En polsk familie boede der indtil slutningen af 1930'erne, og da de fraflyttede fik ejendommen lov at stå ubeboet, hvor den med tiden forfaldt.

§ 1906 – folketællingen: Ålsø sogn: Jacob og Sofie Robak samt tre børn bor i Højbjerg.

§ Ålsø sogn: Adam og Hedvig Janerka samt tre børn bor i Højbjerg. Familien kom i 1905 fra Polen. Begge familier boede i huse tilhørende Katholm, hvor de også var ansat.

§ Ålsø sogn: Tre enlige polakker, som alle bor i huse tilhørende Katholm.

1911 – folketællingen:

- Nørre- og Sønder Herred: I alt 80 polakker er spredt rundt på godser og større gårde. Fire arbejdede på Katholm hovedgård mens fire familier boede samlet i polakhuset i Højbjerg. Desuden var der polske landarbejdere på godserne Hessel, Rugård, Møllerup, Høgholm, Bjørnholm og Benzonsvej samt på de store gårde Nøruplund, Ingvorstrup og Obdrupgård.

Mellem 1904-13 arbejdede op mod 20 polske vævere på Grenaa Dampvæveri i kortere eller længere perioder. Oftest var arbejderne i industrien kommet til Danmark enkeltvis og ikke efter samme koncept som landarbejderne. Desuden kom mange af polakkerne, der arbejdede i industrien, fra enten den russiske eller tyske del, hvor der i forvejen var industri, så det var erfarne arbejdere, som tilbød sig.

Familien Paterek i Ulstrup – 1. 2. og 3. generation

Florian (Frantz) Paterek kom til Danmark i 1906 som 16 årig. Hans kone, Wiktorina, kom i 1914 som 23 årig. Wiktorina kom på falsk pas, idet hun overtog passet fra en veninde. Formålet med rejsen til Danmark var at tjene penge til en symaskine. Hendes første arbejde var på en planteskole, og lønnen var 1,25 kr. om dagen. Florian kom til landet i to omgange. Første gang i 1906, også på falsk pas. Formålet var, at tjene penge til et højskoleophold. Hans først arbejdsplads var på Fussingø, hvor han var frem til 1908-09. Han skulle malke 25 køer og rense ud under 100 køer til 240 kr. om året plus kost og logi. Han var ikke vant til køer, så den første dag kunne han kun klare 6 dyr. Han levede nøjsomt og fik sparet 400 kr. sammen til et højskoleophold på Thestrup Højskole, hvor han blev uddannet landvæsenselev. Umiddelbart efter opholdet på Thestrup rejste han tilbage til Polen for at tjene som soldat, og vendte så tilbage til Danmark igen i 1912. Denne gang fik han arbejde først i Sorø siden på Skårupgård ved Århus og endelig på Søholmgård i Kolindsund.

På Djursland mødte han Wikoria, og i 1915 giftede de sig. Efter giftermålet bosatte familien sig i et landarbejderhus i Kolindsund, hvor boligen var en del af lønnen. De havde selv en ko, som de levede af. Desuden kunne de købe 3 tønder korn til at fodre en gris med. Grisen blev slagtet, og der var mad til et helt år. Derudover havde de 20-30 høns. Der blev lagt penge til side hvert år til opsparingen til køb af egen ejendom. I 1932 var der endelig penge nok til at købe ejendommen, Hovlinen, i Ulstrup med 25½ tønder land. Gården var nedslidt, men de knoklede på og fik gården rettet op.

I hjemmet blev der indrettet et specielt rum til kapel, som blev benyttet af de polske katolikker, der var bosat i det nordøstlige Djursland. Frem til 1964 blev der afholdt messer, og der var undervisning af de kommende konfirmanter. Patereks gård var samlingsstedet for polakker på Djursland gennem årtier.

I 1983 blev den allersidste messe afholdt i det private kapel. Det var 50 (51) års dagen, og det blev fejret med maner med over 100 deltagere.

Florian og Wiktorina fik fire børn; Anne Marie, Sofia, Josefa og Johan. Josefa blev i 1950 gift med Olaf Leon Andersen og dermed forsvandt det polske efternavn. Josefa, som er anden generations polak, taler polsk og dansk. Begge sprog var ligestillede i barndomshjemmet. Hendes børn, Keld, Gert og Ida blev opdraget som deres naboers børn, dog var der enkelte ritualer i forbindelse med kirkelige handlinger omkring jul eksempelvis. Juleaften havde man en stor kvadratisk oblat indkøbt i Polen. Den blev delt i de antal stykker, som der var personer den aften, og man gav hver især hinanden et stykke oblat – skikken holdes stadig i hævd i familien.

Florian var med i den lokale afdeling af den polske forening. Men de efterfølgende generationer har ikke været en del af det miljø, og omgangskredsen har hovedsagelig været dansk for anden og tredje generations vedkommende. Det samme gælder relationerne til familien i det gamle land. Forbindelsen har været der ret konstant gennem de første to generationer, hvorefter det gradvis døde ud. Sidste besøg var i 1965.

I tredje generation er et af børnene, Keld, gift polsk. Hans kones familie kom til Danmark i 1970. De skiftede navn omkring 1980 til Janström. De var lidt forelsket i Sverige, det polske navn var for besværligt og de havde ingen intentioner om at bevare de polske rødder. Det eneste, der er tilbage af det polske i familien Paterek er tilknytningen til den katolske kirke.

Polakker på Gl. Estrup

På Dansk Landbrugsmuseum står et Polakhus fra 1915. Lige som på så mange andre godser og større gårde, har der været landarbejderhuse, og i nogle har der boet polakker. I huset på Gl. Estrup har der boet polakker men desværre ved vi ikke hvem og vi ved heller ikke præcist i hvilke perioder, de boede der. Dog har der med sikkerhed boet polakker i begge lejligheder under 1. verdenskrig, hvoraf lederen af polakholdet boede i den ene. Ligeledes boede der polakker i huset igen under 2. verdenskrig.

Men før polakhusets opførelse var der også polakker. Sandsynligvis har der været polakker i flere år, men første gang der er noget skriftligt er fra foråret 1905, hvor der ankom en mindre gruppe på 14 personer til Gl. Estrup. I gruppen var Anton og Katarin Felisak og deres fire børn. Katarin arbejdede i roemarkerne og Anton havde forefaldende arbejde på godset. Ægteparret var lidt usædvanligt, idet de kom som familie med børn og altså var ældre end de andre i gruppen. Familien bliver på Gl. Estrup gennem en årrække da de er registreret i 1908 og 1911. Af folketællingslisterne de pågældende år fremgår det, at Katarin fødte henholdsvis en søn og en datter. Næste gang man hører om familien er i 1920, hvor de boede i Højbjerg, som hørte under Katholm gods.

Anton døde i en tragisk trafikulykke. Under transport med afhentning af brænde løb hestene løbsk og han blev slynget ind under vognen og fik knust brystkassen. Katarin stod pludselig alene tilbage med otte børn.

Den polske forening og den katolske kirke på Djursland

Gældende for alle de polske arbejdere var, at de var stærkt troende katolikker. Siden 1849 havde der kun været katolske kirker i de større byer. Omkring 1900 opstod behovet for, at der også kom kirker eller kapeller ud i landområderne. Der blev afholdt månedlige messer i lejede eller specielt indrettede lokaler/kapeller blandt andet på Afholdshotellet i Grenå, Teknisk Skole i Hadsten samt i private hjem rundt om på Djursland.

Den katolske hverdag

Efter 1. verdenskrig, hvor mange polakker havde valgt at bosætte sig fast i Danmark, opstod et stigende behov for kirker og polsktalende præster. Allerede i 1912 var der kommet to polsktalende præster til Århus. De skulle dels dække Århus by dels oplandet, hvilket blandt andet var Djursland. I oplandet var der dette år 585 katolikker.

Det største problemet var sproget, og fra 1920'erne blev der sendt dansktalende præster til Polen for at lære så meget polsk, at de kunne udføre skrifte- og ritualbønner. Specielt nævnes en præst, når det drejer sig om Djursland; pater Christian Lønskov, der oprindeligt stammede fra Grenå. Han tog et fire måneders sprogophold i Warszawa og var pater i Århus 1933-79 på nær et par år, hvor han var i København.

Den katolske kirke hørte egentlig under Randers men blev betjent af præsten i Århus - en afstand på 40 kilometer. Det var en aftale blandt menighedens medlemmer i Ringsø, at familierne på skift skulle bespise (aftensmad) præsten, ringe med kirkeklokkerne samt fyre i kakkellovnen om vinteren. Om sommeren skulle der gøres rent i kirken før og efter messen, havegangen skulle passes og rives pænt, græsset skulle slås med le og ellers skulle man gå til hånde i al almindelighed. Præsten kom til gudstjenesterne hver anden søndag samt hver fredag, hvor der var konfirmationsforberedelser.

Den polske forening og den katolske kirke

Den Polske Forening i Pindstrup - "*Zwiazek Polakow w Danji. Okreg Pindstrup*" - blev oprettet i 1929. Et af de første initiativer var at få bygget en katolsk kirke. Der blev indsamlet mellem 6.000 og 8.000 kr. mens materialerne til byggeriet blev skænket af mosebrugets ejer, la Cour. Kirken blev bygget i fritiden. Indvielsen fandt sted den 21. april 1930. Kirken, Skt. Mikael, kom til at ligge meget centralt, idet der indenfor en radius på 20 km, boede omkring 200 polakker.

De kulturelle og selskabelige aktiviteter i de mange polske foreninger over hele landet gik hånd i hånd med det kirkelige arbejde. Under 2. verdenskrig indstillede man dog arbejdet i foreningerne. Foreningerne varetog kulturelle og sproglige sammenkomster, fester, skoler, spejdergrupper, fællesrejse til Polen – sommerskoler og så videre. Ligesom foreningerne var aktive i oprettelsen af kirker var skoler et andet stort behov. De første skoler kom på Lolland i 1920'erne med polske lærerinder og de sidste lukkede omkring 1960.

På Djursland har der ikke været egne skoler, der var der slet ikke grundlag nok til, og polakkerne boede også for spredt til, at det kunne lade sig gøre. Kristendomsundervisning og forberedelserne til konfirmationen (firmelse på katolsk) foregik i kirken i Ringsø og senere i den katolske kirke i Grenå samt i de private hjem.

Alle de steder i Danmark, hvor polakkerne har slået sig ned, har de haft et godt ry. De var sparsommelige, arbejdsomme og generelt vellidte i lokalsamfundene. De fleste var tro mod deres rødder i første generation, men allerede i anden generation begyndte ændringerne. Man bliver gift med danskere, familienavnet ændredes, beherskelsen af polsk svandt ind sammen med kontakten til *det gamle land*. I tredje generation er det endnu mere udtalt, da mange her også har skiftet fra den katolske til den evangeliske tro.

I dag er efterkommerne danskere, nogle med et lidt besværligt navn, men ellers er der ikke meget tilbage fra det land deres bedsteforældre og oldeforældre udvandrede fra.